

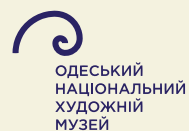
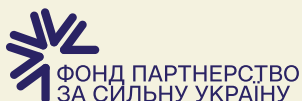

СПАДЩИНА ДЛЯ СОЦІАЛЬНОЇ
ЗГУРТОВАНOSTI ПІД ЧАС ВІЙНИ:

КЕЙСИ УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ДІЄВЦІВ

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ ПРОГРАМИ

«СПАДЩИНА: ПРОСТІР ДЛЯ РОБОТИ»

Спадщина для соціальної згуртованості під час війни: кейси українських культурних діячів: аналітичний звіт програми «Спадщина: простір для роботи» / Н. Дзюбенко, Т. Олійник, З. Рибчинська. – Київ: Фонд «Партнерство за сильну Україну», 2025. – 27 с.

Програма «Спадщина: простір для роботи» мала на меті допомогти громадам ідентифікувати та/або переосмислити наявні місцеві культурні ресурси (музейні колекції, меморіальні і культурні об'єкти, діючі або потенційні туристичні магніти, об'єкти спадщини тощо). Програма також запропонувала методологічні інструменти для створення культурних продуктів та освітніх програм, інтерпретації спадщини, роботи з власними громадами та різноманітними аудиторіями з урахуванням викликів війни. Освітня частина програми тепер доступна широкому загалу у вигляді онлайн-курсу на платформі prometheus.org.ua,

Програму було реалізовано протягом січня – вересня 2024 року консорціумом чотирьох організацій: Мистецький арсенал, Платформа культурних ініціатив ІЗОЛЯЦІЯ, Харківський літературний музей та Одеський національний художній музей за підтримки фонду «Партнерство за сильну Україну» (ФПСУ).

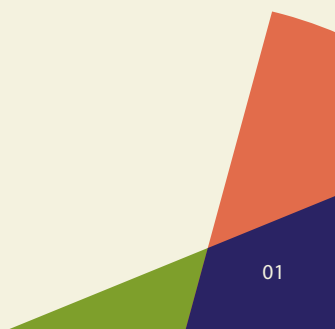
УЧАСНИКИ ПРОГРАМИ –

30 організацій з Одеської, Чернігівської, Харківської, Сумської, Херсонської, Миколаївської, Донецької та Луганської областей, в тому числі переміщені з цих областей організації. 14 організацій із 29 отримали від Фонду субгранти до 500 тис. грн. на реалізацію своїх проєктів, які втілювали з менторською підтримкою членів консорціуму. Організації-ментори також реалізовували власні проєкти під час програми.

ФОНД «ПАРТНЕРСТВО ЗА СИЛЬНУ УКРАЇНУ» (ФПСУ) –

це донорська програма, що фінансується урядами Великої Британії, Естонії, Канади, Нідерландів, Сполучених Штатів Америки, Фінляндії, Швейцарії та Швеції. За спільної підтримки уряду України та урядів-партнерів Фонд реалізує проєкти, в першу чергу, на деокупованих і прифронтових територіях, спрямовані на посилення стійкості України перед лицем російської агресії. Метою ФПСУ є зміцнення спроможності українського уряду надавати місцевим громадам критично важливу підтримку в співпраці з громадянським суспільством, ЗМІ та приватним сектором.

Дана публікація/стаття була підготовлена за підтримки Фонду «Партнерство за сильну Україну». Зміст цієї публікації/статті є виключною відповідальністю авторів і не обов'язково відображає позицію Фонду та/або його фінансових партнерів.

ЗМІСТ

Вступ	03
Робота зі спадщиною: між опікою та використанням	04
Партнерська і суспільна мережа: соціальний клей і лідерство в громадах	09
Адаптація команд: нові ролі та навички в умовах кризи	12
Висновки	16
Культурні дієвці як оператори спадщини - профайли учасників програми	18
Корисні ресурси	27

ВСТУП

КОНЦЕПЦІЯ ПРОГРАМИ: ключові гіпотези та їхнє втілення в дизайні програми

«Спадщина: простір для роботи» — одна із програм Фонду «Партнерство за сильну Україну» (ФПСУ), спрямована на розвиток спроможності та мережування для локальних культурних дієвців та операторів спадщини.

Протягом 2024 року програму розробляв та втілював у життя консорціум із чотирьох культурних інституцій — Мистецький арсенал, Харківський Літмузей, Одеський національний художній музей і Платформа культурних ініціатив «Ізоляція».

Під час підготовки та розробки програми ініціатори спиралися на такі передумови:

- Систематичне недофінансування галузі культури;
- Брак уваги до культури при плануванні повоєнної відбудови;
- Брак лідерства вертикальної системи управління;
- Доведена ефективність горизонтальних мереж співпраці в культурному секторі після початку повномасштабного вторгнення.

У цих умовах громадянське суспільство відіграє важливу роль у переосмисленні колективної ідентичності українців як на місцевому, так і на національному рівнях.

Довгострокова підтримка культурних інституцій в Україні має вирішальне значення для підтримки та розширення взаємодії з аудиторією у сферах роботи з ідентичністю та пам'яттю, а також для виявлення, задоволення і розвитку культурних потреб громад і людей в Україні.

Ця робота, яка потребує активного залучення на місцевому рівні, спирається на горизонтальну співпрацю, коли учасники культури обмінюються знаннями та досвідом одне з одним і навіть створюють партнерства та консорціуми для отримання доступу до донорського фінансування. Це у поєднанні з проблемами, описаними вище на національному рівні, вказує на логіку більш децентралізованого підходу, що ґрунтується на горизонтальному мережуванні та локальних акторах.

Ключові гіпотези при розробці програми «Спадщина: простір для роботи» — те, що розвиток децентралізованої культурної інфраструктури та нарощування потенціалу місцевих культурних дієвців є одним із ключових інструментів для підвищення соціальної згуртованості, а також те, що спадщина є одним із наріжних каменів для формування та розвитку ідентичності. Отже, була розроблена і впроваджена 8-місячна програма розвитку потенціалу для місцевих організацій — краєзнавчих музеїв, культурних центрів та активних громадських організацій — у дев'яти областях, де працював ФПСУ (Київська, Чернігівська, Сумська, Харківська, Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Миколаївська, Одеська, Херсонська).

Програма складалася з таких елементів:

- Розробка навчальної програми: ФПСУ та його чотири партнери (надалі консорціум) спільно розробили програму для підвищення потенціалу місцевих дієвців культури для роботи над зміцненням соціальної згуртованості в їхніх громадах.
- Навчальна лабораторія: консорціум працював з 30 культурними організаціями з цільових областей ФПСУ, щоб зміцнити їхній організаційний потенціал та розробити/удосконалити ідеї проєктів.
- Пілотні проєкти: з 30 учасників консорціум відібрав 14 для підтримки реалізації їхніх проєктних ідей.
- Мережування: консорціум провів низку зустрічей (онлайн і офлайн) для організацій-учасниць (як на етапі навчання, так і на пілотній стадії), щоб дозволити їм розбудовувати стосунки, вивчати найкращі практики та ділитися досвідом.
- Масштабування навчальних інструментів: на основі напрацювань проєкту було розроблено онлайн-курс, доступний широкій аудиторії, що висвітлює питання культури та соціальної згуртованості.

Фокусні програми:

- робота з ідентичністю (локальні та державні наративи спільної української ідентичності, переосмислення місцевих культурних ресурсів, інтерпретація природної та культурної спадщини, деколонізаційні процеси та практики меморіалізації);
- культура, спадщина і місцевий розвиток (економіка культури, залучення креативних індустрій);
- культура як чинник соціальної згуртованості, динамічні аудиторії в умовах війни (учасницькі практики, залучення вразливих груп, робота з травматичними та дискусійними темами, конфліктна чутливість та робота в травмапоінформованому підході);
- робота зі спадщиною та переміщеними громадами тимчасово окупованих територій.

Одним із результатів програми став цей звіт, в якому ми проаналізували досвід локальних культурних дієвців (зокрема за два роки повномасштабного вторгнення), щоб зафіксувати і виявити джерела їх інституційної, професійної спроможності й зарадності в умовах криз та постійної турбулентності у сфері культури.

Методологія дослідження: робоча група спиралась на результати двох хвиль глибинних інтерв'ю дієвців культури, які брали участь у програмі «Спадщина: простір для роботи», опитування менторських організацій, матеріали проєктів реалізованих учасниками програми, а також неопубліковане дослідження КМІС «Роль культурних операторів (дієвців) у переосмисленні та новому відкритті національної, місцевої та особистої спадщини, підвищенні соціальної згуртованості, громадянської активності та культурного діалогу-2024».

Звіт складається з трьох розділів, в яких ми проаналізували, як учасники програми працювали з культурною спадщиною, як формували партнерську і суспільну мережі, як адаптувались до нових обставин і які професійні навички набували. Звіт доповнений короткими описами проєктів, здійснених в рамках програм, а також переліком корисних ресурсів.

Вибір сфери культурної спадщини у рамках програми, орієнтованої на розвиток спроможності локальних культурних дієвців, дав можливість, зокрема, розкрити актуальні позиціонування культурних інституцій та організацій, відслідкувати важливі тенденції у змінах професійних навичок і знань самих дієвців, а також зафіксувати зміни в розумінні спадщини й ставленні до неї у професійному і громадському секторах.

Організаційне та регіональне різноманіття учасників програми, дозволило виявити, з яких позицій культурні дієвці працюють сьогодні з темою культурної спадщини. Загалом їх можна звести до двох основних: **спадщина як об'єкт, що вимагає опіки, і спадщина як ресурс, який можна використати**. Трасекторії трансформацій, які проходили учасники програми, можна визначити відповідно до того, яка позиція була початковою для їхньої інституції чи організації. Важливо однак, що ці зміни в більшості випадків мали характер «руху назустріч»: опікуни розкривали для себе нові функції спадщини, а користувачі - її нові сенси. Далі зупинимось докладніше на тому, як дієвці культури в умовах війни переосмислюють спадщину, які її функції визначають як особливо важливі, які загрози й виклики для неї бачать і які політики чи способи управління вважають дієвими.

«Відкриття» і присвоєння спадщини

Спільним для всіх учасників програми незалежно від їхньої професійної чи інституційної приналежності є наново відкрите або ж посилене в умовах війни відчуття власності, пов'язане з культурним надбанням країни. У контексті тривалого нівелювання і підміни **поняття «спільного»**, зокрема, спільної власності, в часи Радянського Союзу усвідомлення й проговорення цього почуття є дуже важливим і свідчить про прийняття культурними дієвцями ролі спадкоємців зі всіма правами й обов'язками, визначеними нею. Характерними тут є як особисті історії «відкриття спадщини», так і міркування про суспільні чи локальні процеси пошуку, відкриття чи зміни ставлення до «свого», власне «українського», пов'язані з проявом почуття власної й спільної **гідності**.

РОБОТА ЗІ СПАДЩИНОЮ:

між опікою та використанням

В умовах безпосередньої загрози знищення дієвці виразніше артикулюють важливість зв'язку зі спадщиною, бачать її роль у формуванні національної ідентичності, у проявленні локальної та національної унікальності, у створенні рамки для переосмислення й переоцінки минулого й бачення майбутнього.

Якщо ми втратимо нашу культурну спадщину, якщо ми це не збережемо, то просто в нас не буде майбутнього. Це ми чітко усвідомлюємо, і це навіть викликає певний страх. Я кажу відверто. Чому ми хочемо дуже багато що зробити? Тому що ми не знаємо з вами, що буде завтра. Це боляче, але це правда.

ГО «Північна культурна столиця»

Культурна спадщина та історія є частинами ідентичності й саморозуміння нашої політичної нації. Якщо ж протягом 300 років це все постійно перебуває під притиском, його намагаються винищити, то, мабуть, це означає, що це щось важливе? А якщо це щось важливе, то ми маємо змінити ставлення до нього як до чогось важливого.

Одеський національний художній музей

Спадщина — це не переписана квартира бабусі на тебе, а це об'єкти, які потребують уваги, це місця, формуються погляди й важливі історії. Це місця ідеологічні, які потрібно зберігати й популяризувати, тому що вони впливають на нашу ідентичність.

ГО «Охтирський молодіжний центр»

Локальний та національний дискурси спадщини

Культурну спадщину учасники програми розглядають насамперед на двох рівнях: **локальному та національному**. Спадщина є частиною повсякдення локальної громади, люди «живуть у ній», практикують її, не завжди виокремлюючи й усвідомлюючи її як цінність. Водночас у контексті війни з агресором посилилась потреба національного самоусвідомлення, що провокує переосмислення попередніх наративів про минуле, «відкриття» українського. Відтак оператори спадщини бачать як одне зі своїх покликань - визначати культурну спадщину, осмислювати й комунікувати чи репрезентувати її громаді. Багато з них наголошують на просвітницькому чи освітньому напрямку своєї діяльності як обов'язковому, що сприяє формуванню індивідуальної, колективної ідентичностей, суспільному гуртуванню. Водночас між згаданими вище дискурсами спадщини діє поле напруги, в якому культурне/етнічне різноманіття шукає себе в національному, а національна ідентичність окреслюється інклюзивно, приймаючи як невіддільні елементи етнічне різноманіття. Показовими тут можуть бути процеси «перевинайдення себе», які тривають, зокрема, у різних регіонах України, де такими, здавалось, непорушними були імперські наративи про минуле, де так послідовно затиралось усе, що не вкладалось у матрицю «російського» чи «радянського». Відтак те, що у попередній десятилітті використовували для послаблення політичної та культурної єдності України, тепер стає **джерелом для формування уявлення про політичну націю**. Важливою частиною цього процесу є **переосмислення культурної спадщини**.

Це те, що заземлює людей на цій землі. Ми хочемо тут жити і розвиватися. І ми частинка цього політичного простору. Ми намагаємося через проєкт «Музична спадщина Буджака» показати, що Україна як держава приділяє увагу нацменшинам, їхній культурі, їхній ідентичності. Вони можуть тут себе проявити, розвивати свою ідентичність, дізнаватися про себе щось нове.

ГО «Ініціатива люди»

Ми хочемо залучити якомога більше людей з України, щоб вони знали, де ми і хто ми. Щоб вони приїжджали і подивилися на Україну болгарських українців. Така подвійність дуже цінна. Зараз молоді люди кажуть: «Я українець і болгарин». І це важливо, тому що вони націю, своє громадянство ставлять першим.

Центр культури та дозвілля Болградської міської ради

У нас є велика проблема між українською ідентичністю і локальною. У нас проєкт називається «Центр культурної спадщини Єдисан». А Єдисан – це територія, яка була за часів Туреччини, це Очаківська область. Дуже складно в південній Україні знайти спільне, адже кожна громада має свою історію, свої етнічні особливості. Ми над цим працюємо, намагаємося почути всі голоси і створити спільну оповідь про цю землю.

ГО «ЕКО Березань: екологія, культура, освіта»

Окупація села показала насправді, що, хай не половина, але третя частина мешканців не розуміють, хто вони. «Мій адрес ні дом, ні улица, а мій адрес – Советський Союз,» - вони досі живуть цими наративами. Тому ми маємо розкривати складну історію України та українців, щоб повернути людей до того, хто вони є насправді. Коли ти точно знаєш, до якої нації ти належиш, це набагато краще, ніж просто бути масою, якою дуже легко керувати

Капітолівська сільська бібліотека

Нові інтерпретації спадщини: вихід поза «стіни»

Участь у програмі стала для більшості учасників нагодою відкрити спадщину і глибше зануритись в неї, присвоїти її собі й допомогти у цьому своїм аудиторіям, що сприяло пошуку нових інтерпретаційних моделей та інструментів, серед яких варто згадати **активізацію діяльності у соціальних медіях, залучення цифрових і/чи ігрових інструментів, учасницькі практики, нові партнерства** (зокрема, громадського та інституційного секторів).

Культурні дієвці визначають деколоніальне перепрочитання спадщини як особливо нагальну потребу. При цьому вони бачать великий потенціал у дослідженні історії та етнічних культур окремих регіонів України, таким чином руйнуючи стереотипи, нав'язані російським імперським та радянським тоталітарним наративами. Так, наприклад, відкриття і презентація культурного різноманіття українського Півдня дозволяє побачити «за лаштунками імперії» історію багатьох народів та етнічних груп, їх взаємодію і співпрацю у творенні регіональної спадщини.

Не менш важливим є процес осмислення інституційної пам'яті та сучасної ідентичності музеїв, створення або ж головний фокус яких пов'язаний з імперською історією. Тут особливо цікавими є приклади Одеського археологічного музею НАНУ, а також художньо-меморіального музею Іллі Рєпіна в Чугуєві. Зокрема, останній вже тривалий час займається переосмисленням постаті художника і в локальному, і національному контекстах. Натомість працівниці Одеського археологічного музею артикують складність деколонізаційних процесів, які зумовлюють потребу у дизайнуванні й медіації тривалого суспільного діалогу, співпраці влади, громадського сектора і фахівців, спільного пошуку непростих рішень, потужну інформаційну кампанію і чутливу їх адвокацію всередині місцевої громади.

Колонізований образ земляка Іллі Рєпіна стає неактуальним для молоді, а у жителів старшого покоління продовжує існувати в парадигмі радянської пропаганди. Це призводить до нехтування культурною спадщиною міста та позбавляє громаду перспектив. Дуже важливо, щоб Ілля Рєпін залишався в колективній пам'яті, яка об'єднує громаду, поглиблює почуття локальної ідентичності, причетності та відповідальності за збереження нашої культурної спадщини.

Художньо-меморіальний музей І.Ю. Рєпіна

Наш музей створювали у XIX столітті, коли сюди прийшла російська імперія. Вчені вивчали південь, археологи займалися античною добою, адже південь України — це грецькі колонії. Ці люди створили музей та Товариство історії древності. Завдяки їм Одеса стала центром античної археології. Ці люди заслуговують на те, щоб їх пам'ятали, і на те, щоб їх доробок вивчали. І треба взяти до уваги, що це не політичні діячі, це вчені. Більшість з них народилися в Україні, але могли реалізувати себе тільки в столиці імперії. Все ж вони розвивали саме місцеву культуру, тому заслуговують на пам'ять і повагу.

Одеський археологічний музей

Ми популяризуємо наукове знання, завдяки якому руйнується імперський міф. І ми впроваджуємо сучасні практики роботи з локальною ідентичністю... ми популяризуємо знання, яке дозволяє творити нові наративи і будувати майбутнє, а не дивитися в минуле

ГО «Ініціатива люди»

Функції спадщини

У процесі переосмислення спадщини дієвці культури зосереджуються не тільки на її збереженні (наскрізною і спільною є думка про те, що цілість і цілісність спадщини є запорукою та умовою особистої та державної безпеки), а й на відкритті її потенціалу як ресурсу. Тут можна виділити щонайменше дві тенденції, які проявляються окремо і комплексно.

Оператори спадщини бачать її потенціал у **творенні й зміцненні місцевих спільнот, а також суспільного єднання на рівні країни**. Особливо відчутна спільнототворча функція спадщини у випадку релокованих громад, які через втрату зв'язку з рідною місцевістю і матеріальними пам'ятками відкривають для себе і для інших свою нематеріальну спадщину. Відтак майже забуті традиції чи повсякденні культурні практики набувають нової значущості: підтримують соціальні зв'язки у розсіяних громадах, репрезентують їх локальні ідентичності, сприяють інтеграції людей в нові громади, - таким чином виконуючи роль не тільки культурного, а й суспільного капіталу. Як приклад, тут варто згадати діяльність ГО «Сила ідей», пов'язану з відтворенням практики варіння авдіївської каші, що стає приводом і прикладом підтримки та налагодження суспільної солідарності й взаємодії. Сприяють цьому різноманітні форми залучення представників громад до роботи зі спадщиною, оператори спадщини часто усвідомлюють це і використовують учасницькі практики як на етапі дослідження спадщини, так і на етапі її використання

... Наш проєкт з популяризації нематеріальної культурної спадщини в часі повномасштабної війни став більш змістовним, більш потрібним і більш впізнаваним. Про нього знають не тільки жителі нашої громади, а й жителі громад, спільно з якими ми робили проєкти ... люди спілкувалися, люди розказували свої особисті історії, згадували наше місто, згадували, як жила наша громада. Цей спогад для них ставав ресурсом. ... після нашої зустрічі одна з жительок Авдіївки створила в Павлограді ініціативну групу, хаб для підтримки внутрішньо переміщених осіб.

ГО «Ініціатива люди»

Вони приїхали з різних регіонів і ми їх спрямовуємо на те, щоб вони проявляли в собі прихований потенціал, згадували традиції, що вони готували, які малюнки, які вишивки, які там пісні в їхньому регіоні. Через роботу з волонтерською спільнотою жінок ми виявляємо потенціал спадщини. Я переконана, що зараз ВПО змінюють профіль громад, ми зараз перебуваємо в тому моменті, коли спадщина на наших очах трансформується. Міста, які прийняли таку велику кількість ВПО, через кілька років матимуть інший вигляд.

ГО «Центр підтримки громадської активності Крила»

Інша тенденція стосується **створення певних продуктів на основі ресурсу спадщини**. У рамках програми маємо кілька цікавих прикладів брендування інституцій і навіть міст, в яких ресурс спадщини формує ціннісне наповнення, а коректне і відповідне проєктне рішення сприяє його актуалізації й поширенню. Насамперед тут варто згадати проєкти Національного літературно-меморіального музею Григорія Сковороди або Охтирського молодіжного центру. Учасники найчастіше розглядають можливості використання ресурсу спадщини у розвитку туризму попри виклики, зумовлені воєнним станом.

Важливість туризму спадщини дієвці бачать не тільки й не стільки для розвитку місцевого підприємництва, а й для розвитку спільнот, підтримки малозахищених груп населення, підсилення інтеграційних процесів. Про появу такого комплексного підходу свідчить, наприклад, досвід ГО «Спілка жінок Менщини», яка свою діяльність розпочала із вивчення потреб жінок сільської місцевості й знайшла спосіб задовольнити запит на якісне дозвілля через пропозицію локального туризму, що стало основою для розробки туристичного путівника громадою і наступних проєктів організації (дослідження та популяризація місцевої говірки, відновлення хати-мазанки, проведення фестивалю «Балачки на рундуку»).

Сковорода нам дуже допомагає реалізувати проєкт, тому що ми продукуємо цінності для команд, партнерів, спонсорів, з якими працюємо, і вони розквітають, розкриваються в цих цінностях.

Національний літературно-меморіальний музей
Григорія Савича Сковороди

Ми займалися переважно жінками, вивчали їхні потреби. Що ж у нашій громаді було б цікаве і доступне жінкам? Адже у кожної діти, сім'я, городи, треба за день встигнути, щось побачити і додому. Ми розробили декілька маршрутів і почали возити їх автобусами, показувати. Це був один з перших проєктів. Далі ми випустили туристичний путівник про нашу громаду, ілюстрований.

ГО «Спілка жінок Менщини»

Ми звертаємося до наших партнерів у Краєзнавчому музеї за інформаційною довідкою. Ми створили 5 відео по 30 хвилин про культурні пам'ятки міста. Результатом цього проєкту буде також мерч, що стосуватиметься Охтирки. Ці матеріали передамо в комунальні заклади, у цей же музей, який зможе використовувати дизайн для власної сувенірної продукції.

ГО «Охтирський молодіжний центр»

Політики спадщини

Маючи більший чи менший досвід у роботі зі спадщиною, культурні дієвці відзначають **відсутність цілісної та дієвої державної політики** у цій сфері, зокрема, в умовах воєнного стану. Тому більшість із них **покладаються на самих себе і на партнерства**. Зокрема, знайомство і співпраця в рамках програми з іншими інституціями та організаціями стали для учасників одним із найбільших здобутків. Вони відзначають цінну можливість **обміну досвідом, експертизою та ресурсами**, бачать у цьому чи не єдину підтримку. Водночас можна чітко виокремити величезний **запит на розробку стратегії збереження та розвитку культурної спадщини України, зміну моделі співпраці між владою, експертними інституціями, громадським сектором та підприємцями**. Особливо цінним є готовність операторів спадщини ділитись власним досвідом роботи, а також брати участь у розробці локальних політик та державних візій.

У рамках проєкту ми говорили про стратегію в управлінні нематеріальної культурної спадщини, про важливість цієї спадщини як ресурсу, про те, як вона може сприяти розвитку туристичного бізнесу, про права носіїв і про адвокацію їхніх інтересів.

ГО «Сила ідей»

Якщо чесно, з установами бюджетними, з місцевою владою нам не вдавалося будувати стосунки. Наші проєкти знизу вгору розвиваються, посилюючи крок за кроком ініціативу, формуючи фундамент. Я мрію, що ці процеси зверху вниз і знизу вгору дець посередині колись зустрінуться, і ми зрозуміємо, що ми маємо для людей працювати, а не для галочки. Спадщина має слугувати громаді, до неї треба ставитися раціонально, обережно, але використовувати її, а не консервувати. У мене дуже багато прикладів таких є, де підхід, орієнтований насамперед на консервування, радикальний захист налаштовує мешканців супроти. Є різниця між впливом спадщини чи впливом на спадщину, є велика різниця, що зазвичай ми до спадщини ставимось як до об'єкта, на який треба впливати. Насправді має відбуватися вплив спадщини.

(ГО «Центр підтримки громадської активності Крила»

ПАРТНЕРСЬКА І СУСПІЛЬНА МЕРЕЖА:

СОЦІАЛЬНИЙ КЛЕЙ
І ЛІДЕРСТВО В ГРОМАДАХ

Під час повномасштабного вторгнення ми спостерігали, як розширилася функція та видимість місцевих культурних діячів. Дуже часто вони брали на себе відповідальність робити те, що далеко виходило за рамки їхніх безпосередніх обов'язків: від надання фізичного притулку до створення просторів безпеки в ширшому сенсі, як простору для розмови, дискусії, рефлексії; від фіксування воєнних злочинів до роботи з усною історією та роботи з практиками меморіалізації; від переосмислення локальних наративів до роботи з формуванням локальної ідентичності. Змінилися не лише умови, в яких працюють інституції культури, змінився запит аудиторій і усвідомлення командами своєї місії та завдань.

Змінений запит змінних аудиторій

У роботі з відвідувачами основним викликом діячів вважають безпекові ризики. Утім, це не зупиняє їхню роботу, хоча суттєво впливає на зміну формату комунікацій з аудиторіями: гнучкіші формати заходів, менше людей, анонсування переважно через приватні канали спілкування, а також більший фокус на посткомунікацію. Водночас усі учасники програми зазначають **безпрецедентний запит** на їхню роботу, оскільки для відвідувачів культурний досвід стає ознакою нормальності, тим якорем, який дозволяє їм повернути відчуття мирного життя.

Одним із основних викликів для локальних діячів культури та операторів спадщини став пошук відповіді на змінені запити змінних аудиторій. Масштабна міграція українців як за межі країни, так і всередині, приплив людей з різним культурним досвідом і різними досвідами війни, нові запити відвідувачів (наприклад, на психоемоційну підтримку чи на пошуки ідентичності) або ж неможливість забезпечити звичний запит постійних аудиторій (наприклад, через евакуацію музейних колекцій), – усе це збільшило навантаження на діячів культури.

Щоб окреслити це поле викликів, у межах програми користувалися визначенням **«динамічні аудиторії»**. У це поняття ми спробували вкласти характеристики, які перебувають в стані постійного руху і трансформації. У цих умовах навіть традиційне сегментування аудиторії (скажімо, діти й підлітки) ускладнюється, а поняття інклюзивності розширюється і тепер включає не лише фізичну доступність, але й **врахування травма-поінформованого та чутливих до конфліктів** підходів. Інклюзивність у широкому розумінні стає основою взаємодії. Більше неможливо ігнорувати вимоги безбар'єрності через велику кількість поранень, що їх зазнають і військові, і цивільні українці. А в щоденній роботі тепер потрібно брати до уваги й те, що портрет відвідувача значно ускладнився*, вразливість зросла, як зросла і відповідальність культурних діячів у роботі зі своїми аудиторіями. Не варто забувати й про те, що культурні діячі самі є носіями травматичного досвіду, тож ментальне здоров'я команд має також бути в пріоритеті.

*Люди «голодні», людям потрібен оцей емоційний такий внутрішній перерозподіл своїх сил.
ГО «Північна культурна столиця»*

Коли ми відкрили наші музейні заняття в наших безпечних просторах для дітей, які живуть в Чугуєві сьогодні та залишилися фактично тільки з онлайн-освітою, то це викликало великий ажіотаж, тому що діти відчували брак живого спілкування. Коли ми працювали з дітьми, дорослі підходили і питали: «А з нами? І для нас щось проведіть щось таке цікаве: якісь лекції або якісь заняття, попрацюйте з нами. Ми так сумуємо за музеєм, давайте щось разом поробимо». ... Вони відчували, такий, як би так сказати, острівцець мирного довоєнного життя. Форми роботи може інші, але головне, що ми працюємо разом з ними, і вони це дуже-дуже цінують насправді.

Художньо-меморіальний музей І.Ю. Репіна

У зв'язку з повномасштабним вторгненням все більше і більше людей потребували психосоціальної підтримки. До нас почали звертатись фонди, організації й пропонували таку підтримку для користувачів. Ми стали таким майданчиком для дітей, для дорослих і для людей старшого віку.

Одеська міська бібліотека для дітей

Всі ми зараз вчимося працювати з вразливими категоріями. Особливо, коли самі належимо до вразливих груп. Так сталося, що я була в окупації, потім була ВПО, повинна була виїхати. Повернулася в розбите село. Тому для мене це теж було важливо.

Капитолівська сільська бібліотека

* Наприклад, ГО «Північна культурна столиця» для свого проєкту меморіалізації місць війни в Чернігові визначив свої аудиторії так: мешканці Чернігова; чернігівці, які повертаються з вимушеної еміграції, не бачили й не мали змоги інформаційно отримувати відомості про Чернігів з соціальних мереж або медіа про «розстріляну весну 2022»; гості Чернігова й тих, хто обожнював Чернігів до війни й повертається його відвідати (гості та туристи); іноземці, які намагаються осмислити трагедію Чернігова; офіційні делегації та гуманітарні місії, блогери; внутрішньо переміщені особи; діти та молодь, з метою патріотичного виховання; фахівці роботи зі спадщиною та пам'яттю; туристичні оператори, представники туристичного супроводу; ветерани, меценати, діти, що втратили одного з батьків, ВПО.

Культурні дієвці як комунікатори в громаді

Дослідження КМІС підкреслює критичну роль діячів культури як агентів стійкості у своїх громадах і ширше — в суспільстві. Виступаючи посередниками в обговоренні складних питань, опрацьованні травми, осмисленні ідентичності та передачі різного досвіду від одних груп чи окремих осіб до інших, культурні дієвці актуалізували важливу соціальну функцію культури — бути джерелом згуртованості, суспільного діалогу й порозуміння в громадах, авдиторіях та суспільстві загалом.

У цьому контексті **навички фасилітації, медіації та модерації** є критично важливими для налагодження і підтримки глибинних демократичних процесів, які попри війну тривають в Україні, не лише для дискусій про культуру та ідентичність, але й для фіксації та меморіалізації досвідів війни, розмови про відповідальність, справедливості та правосуддя, а також для участі в процесах відбудови та відновлення.

Досвід спільноти та об'єднання релокованих громада довкола спадщини також стає одним із ключових підходів для роозбудови та зміцнення ідентичності. Досвід проєктів, реалізованих у програмі, показав, що саме довкола спадщини можна будувати комунікацію між вимушеними переселенцями та громадами, до яких вони переїхали. Багато переселенців будуть залишатися у громадах, де вони знайшли притулок під час війни. А кількість переселенців настільки велика, що ми будемо мати справу практично з переутворенням локальних громад, які будуть потребувати перевинайдення спільної ідентичності.

Хоча в структурі програми ми не закладали чітке розрізнення понять аудиторій, спільноти й громади, обговорення під час навчального процесу та практичної роботи над пілотними проєктами показали, що таке розрізнення є важливим. Не в останню чергу через зростання ролі й видимості культурних дієвців як для своїх безпосередніх аудиторій та спільнот, так і для своїх громад у ширшому сенсі. Багато дієвців культури тільки вчаться використовувати учасницький підхід у роботі своїх власних інституцій; утім, багато хто з них стає агентом учасницьких процесів у громаді і таким чином реалізовує свій лідерський потенціал.

*Ми намагаємося змінити розуміння у людей, що бібліотека — це не тільки місце, де беруть книжку. Це місце, де можна провести час, де можна відвідати чудові заходи. Це культурний центр, де можна отримати послугу. . . . Насамперед це простір для громад, в якому проводять освітні, культурні, ігрові заходи. І я дотримуюсь думки, що **бібліотекар — це модератор**.*

Одеська міська бібліотека для дітей

*У нас були дуже тісні зв'язки з громадськими організаціями, направлені на **формування активної позиції нашої громади**. Ми до війни дуже часто проводили з ними заходи, облаштовували територію і дбали про пам'ятки архітектури. Це те, що ми можемо зробити сьогодні самі, не залучаючи, наприклад, великі кошти. В нашому суспільстві дуже мало досвіду спільного опрацювання якихось проблем, і для нас це дуже важливо. Ми зрозуміли, що **можемо вийти зі своєї суто музейної роботи і підняти музей до лідера думок**.*

Художньо-меморіальний музей І.Ю. Репіна

Ми показали на своєму прикладі, що громадська організація з такого невеличкого селища, як Березанка, може шукати і знаходити нормальну комунікацію з невеличкими громадами, ми говоримо зрозумілою одне одному мовою.

ЕКО Березань

Ми живемо в ситуації граничного досвіду, ми живемо на межі. Як працювати з такими досвідами? Як працювати так, щоб не залишити дефіцит цих досвідів далі? Це для нас виклик, щоб я могла порадити? — розвивати емоційний інтелект. Ми дуже мало говоримо про те, що таке емоційний інтелект. Мені здається, треба більше про це говорити, більше його вводити в наше інформаційне поле з тим, щоб люди усвідомлювали, як це взаємодіяти з іншим, як це розуміти іншого. Тому що війна проявила емпатію. Емпатії в нас достатньо.

Харківський літературний музей, м. Харків

Мережі взаємодії

Традиційна партнерська мережа культурних дієвців та операторів спадщини (на прикладах учасників програми «Спадщина: простір для роботи») включає інші культурні установи, громадські організації, бібліотеки; для більшості, одними з найважливіших партнерів є школи. Згідно з дослідженням КМІС, важливу роль в процесах переосмислення та відкриття нового відіграє освіта (особливо початкова та середня для дітей), тому важливо, щоб культурні практики містили освітні й просвітницькі елементи і були включені в навчальні програми. Свою важливу роль у позашкільній освіті підкреслюють також учасники програми.

Із початком повномасштабного вторгнення саме горизонтальні мережі підтримки й солідарності між культурними інституціями виявилися найбільш ефективними. Передача досвіду від одних дієвців до інших у форматі конкретних кейсів є одним із найбільш затребуваних зараз у навчанні фахівців, а про можливість безпосередньо спілкуватися з практиками, які працюють у тому ж полі і розв'язують такі самі проблеми, учасники часто згадували як про один із найцінніших здобутків програми. Очевидно, що горизонтальній площині взаємодія є ефективнішою, ніж у вертикальній ієрархії, завдяки спільним викликам, взаємній довірі та відкритості інституцій до співпраці; утім, за потреби в експертній підтримці чи кризових рішень — така допомога теж часто надходила від колег, які діяли гнучкіше та оперативніше, ніж органи влади.

Відносини з владою на місцях складаються ситуативно; багато в чому вони залежать від людського чинника, а також від сталості контактів. Зовсім мало досвіду у залученні бізнесу до роботи з дієвцями культури (найбільш успішний приклад роботи у цьому напрямі продемонстрував один із грантерів – ОНХМ). Спроможність системної взаємодії з місцевою владою та навички залучення бізнесу потребують подальшого розвитку.

Зі школами ми активно співпрацюємо, тому що в нас розроблена ціла серія освітніх різноманітних програм, які ми їм пропонуємо. Також іще до повномасштабного вторгнення дуже активно були задіяні такі програми, які враховують елементи партисипації, тобто, де ми співпрацюємо, а не просто надаємо тільки освітні наші послуги

Художньо-меморіальний музей І.Ю. Репіна

Бібліотека і школа йдуть пліч-о-пліч. Ми доповнюємо школу, виконуючи неформальну освітню функцію, проводячи заходи літературні, розповідаючи про патріотизм, виконуючи виховну функцію. Якщо школа пропонує більш навчальну, то ми — ознайомчу освітню програму для наших користувачів. Також ми більше залучаємо з громадські організації.

Одеська міська бібліотека для дітей

Ми активно співпрацюємо з освітніми й мистецькими закладами, з тими осередками, через які ми можемо якимось чином доносити інформацію. Якщо мова йде про маркування якихось будівель, то ми обов'язково йдемо в цей мікрорайон і комунікуємо з цим мікрорайоном. Голови ОСББ активісти показують світлини тих місць або тих подій, які відбувалися, як вони це зафіксували

ГО «Північна культурна столиця»

Іноді відбувається гальмування заходів через спротив та нерозуміння місцевих посадовців у територіальних громадах, насамперед через брак досвіду та людський фактор. Ситуація ускладнюється залишковим принципом фінансування, відсутністю та низькою підготовкою місцевих кадрів, а також вакуумом потрібної інформації у громадах.

ГО «ЕКО Березань: екологія, культура, освіта»

Якщо говорити про нашу громаду, то я не побоюся сказати, що зараз наша організація є душою і енерджайзером всієї громади. Ми рухаємо не ті формальні процеси, які, наприклад, зобов'язана рухати наша влада, а ми рухаємо те, що людей об'єднує і в тому числі об'єднує з владою. І наша влада нам вдячна за це.

ГО «Сила ідей»

АДАПТАЦІЯ КОМАНД:

НОВІ РОЛІ ТА НАВИЧКИ В УМОВАХ КРИЗИ

Протягом останніх десятиліть сфера культури в Україні функціонує в умовах постійної кризи, проте з початком повномасштабної війни перед нею постали безпрецедентні виклики. Разом із цим зросла і роль культурних діячів культури різних рівнів у підтримці національної ідентичності та зміцненні громадянської єдності. В умовах обмежених ресурсів та загроз, діяльність, а подекуди й саме виживання культурних інституцій, стали залежати від здатності їхніх команд швидко здобувати нові компетенції, формувати партнерства та проявляти стійкість у відповідь на виклики часу.

Під час кількох хвиль досліджень, проведених у межах програми, учасники вказували на нові виклики, з якими раніше не стикалися, а також на нові компетенції та навички, які вони здобули під час реалізації проєктів або відчували потребу здобути. Різноманітність залучених до програми інституцій дозволила виділити як загальні виклики для всіх операторів спадщини у кризових умовах, так і секторальні проблеми, що потребують точкових рішень. Очікувано, що спільними викликами, незалежно від інституційної приналежності, стали: безпекові загрози для об'єктів спадщини чи культурної інфраструктури, кадрова криза через вимушене переміщення працівників та мобілізацію, а також психологічний стрес, спричинений тривалим сильним емоційним навантаженням та іншими особливостями нашої « нової нормальності ». Ми не будемо детально зупинятися на описі цих викликів, оскільки про них можна докладно прочитати у дослідженнях Lanka.pro, CEDOS та інших (див. посилання в розділі «Корисні ресурси»).

А от на компетенціях і навичках, які виявилися критично необхідними для реалізації проєктів, зупинимось детальніше. Умовно можемо виділити дві основні групи. Перша охоплює компетенції з організації та координації проєктів. Для всіх учасників програми спільною проблемою стала **недостатня інституційна спроможність для управління грантовими проєктами у кризових умовах**. Друга група включає **секторальні (вузькоспеціалізовані) програмні компетенції та навички**, що є різними для різних локальних операторів спадщини залежно від напрямку їхньої діяльності. Цікаво що у цій групі також є умовний поділ на виклики, характерні для державних бюджетних інституцій та для громадських організацій. Учасники програми наголошували не тільки на брак компетенцій для реалізації проєктів, але й на здобутті нових навичок, які допомогли подолати ці труднощі.

Управлінські компетенції та навички для реалізації проєктів у кризових умовах

Усі учасники програми зіткнулися з викликами управління та адміністрування проєктів незалежно від попереднього досвіду чи управлінських навичок. Основною причиною цих труднощів стала кадрова криза: інституції з прифронтових та деокупованих територій значно більше страждають від нестачі працівників порівняно з іншими регіонами України. Значна частина співробітників була змушена виїхати за кордон або працювати віддалено через евакуацію з небезпечних зон.

Ситуація ускладнилася ще й тим, що деякі учасники програми переоцінили власні ресурси й можливості в цих умовах, подавши проєктні пропозиції з надмірною кількістю завдань і заходів. Терміни реалізації програми були обмежені, а велика частина активностей припала на період червень-вересень 2024 року, коли через обстріли енергетичної інфраструктури в Україні діяли графіки погодинних відключень електроенергії. До того ж значна кількість виробництв була переміщена з прифронтових територій, а ті, що залишилися, також страждали від нестачі робочої сили та перебоїв з електропостачанням. Унаслідок цього учасники програми постали перед додатковими труднощами у пошуку підрядників для закупівлі обладнання та надання необхідних послуг.

Учасники програми зазначають, що відчували брак компетенцій у своїх командах як для загальної координації, так і для адміністрування проєктів.

Навіть на етапі, коли ми захищали проекти, нам радили сфокусуватись на чомусь одному. Звичайно, хочеться зробити все. Але потрібно насамперед цінувати себе і свій ресурс. Розуміти, якщо ми будемо працювати 24 на 7, то просто наступний проект не буде кому виконувати. . . . Потрібно шукати тих людей, яких не вистачає в команді і розрахувати сили так, щоб був хоча б мінімальний час на відновлення.

Комунальний заклад «Покровський історичний музей»

Я думаю, що найскладніше — це малочисельність команди. У нас багато співробітників сьогодні на віддаленій роботі, бо вони евакуйовані. Загалом не дуже великий колектив. І ще брак часу на здійснення задуманого. І ще було складно знайти виконавців в прифронтовому місті Харкові. Це було важко.

Художньо-меморіальний музей І.Ю. Репіна

Інша проблема була, як і по всій Україні зараз — це відсутність чоловіків. А чоловіки потрібні були на кожній стадії проекту. Розпочинаючи від того, що все-таки фізична чоловіча праця потрібна була. І ми раділи кожному, хто приїхав: хтось з бензокою, хтось з молотками, якісь висотні роботи, лагодить дах чи на горіщі ремонтувати димохід.

ГО «Спілка жінок Менщини»

Деякі учасники програми зазначають, що відчули значний брак фінансових та юридичних компетенцій у своїх командах. Особливо це стосується громадських організацій, які часто взагалі не мають штатних бухгалтерів або залучають фахівців на неповну зайнятість, практично жодна з команд не має в своєму складі юриста. У державних інституціях ситуація дещо краща, оскільки бухгалтер зазвичай є у штатному розписі, але такі спеціалісти часто перевантажені основними обов'язками та не мають досвіду роботи з позабюджетним і грантовим фінансуванням. Це спричинило як помилки в оцінці бюджету на етапі планування, так і додаткове навантаження на команди під час реалізації проєктів.

Коли писали проєкт, курс валют був один, і ми закладали одні ціни на той же проєктор, на те ж затемнення, освітлення. Коли дійшло діло до реалізації, ми зрозуміли, що зробили велику помилку, все стало набагато дорожче. І нам потрібно було вже шукати альтернативні варіанти. Дуже добре, що нам вдалося це подолати. Але ця стресова ситуація допомога нам об'єднатися більше

Одеська міська бібліотека для дітей

Ну, по-перше, у мене не вистачало досвіду і знань — це зрозуміло. Тому що я не бухгалтер, і з документами я не працювала взагалі.

ГО «Центр підтримки громадської активності Крила»

Я навчився, як брати на баланс техніку, наприклад. . . .

ГО «Охтирський молодіжний центр»

Учасники програми вказували, що в умовах кризи вони усвідомлюють важливість мережування та побудови сталих партнерств як з іншими регіональними операторами спадщини та культурними дієвцями, так і з місцевою владою. Проте часто відчувалася нестача комунікативних компетенцій і знань щодо механізмів формування та підтримки таких партнерств.

Співпраця з органами місцевого самоврядування дуже коливається по синусоїді: спочатку в нас гарні стосунки, потім негарні, гарні, потім негарні. І в цьому випадку ми не можемо розгледіти, що нас підтримують в розповсюдженні інформації, наприклад. Але вони підтримували. . . . Я би тут додав, що нам не вистачило навичок якогось впливу на місцеве самоврядування. . . . Насправді, треба просто дуже гарне вміння комунікувати і знаходити партнерів, знаходити однодумців, бо великий потенціал в знайомствах є і в формуванні спільноти навколо

ГО «Охтирський молодіжний центр»

Попри усвідомлення браку компетенцій для управління проектами в кризових умовах, учасники відзначили, що під час виконання програми вони набули нового досвіду, компетенцій та навичок, хоча й здобули їх у дещо стресових обставинах.

Але я вважаю, що все ж таки і до війни, і під час війни дуже важливі гнучкість і небайдужість. Це найважливіше в усі часи, і я не буду навіть виокремлювати в воєнний час і невоєнний. Відданість професії, стійкість — це теж дуже, звичайно, важливо, але я б не ставила це на якийсь єдестал і героїзувала. Кожен на своєму місці має робити те, що він робить, і має робити це якісно. Я думаю, що це основа благополуччя всієї країни.

Комунальний заклад «Покровський історичний музей»

Ми заходили в проєкт з одним запасом знань, а вийшли з повними відпрацьованими кейсами для подальшої роботи. Ми набули досвіду не тільки в господарчій частині, а й у вміннях, що, де і як робити. І ми навіть в деяких моментах допомагали супутнім громадським організаціям, які є на нашій території, порадою, спілкуванням. Тобто підняли трішки власну культуру спілкування, що дуже-дуже важливо.

ГО «ЕКО Березань: екологія, культура, освіта»

Особливої уваги заслуговує аналіз компетенцій і навичок, необхідних для реалізації програмної частини проєктів. Цікаво, що нестача компетенцій у працівників **державних культурних інституцій, які фінансуються з державного бюджету**, здебільшого стосувалася програмних завдань, що виходили за межі їхніх посадових обов'язків. Ішлося як про пошук підрядників та укладання контрактів із ними, так і про набуття нових професійних навичок, що виходили за рамки традиційних професійних обов'язків. Наприклад, учасники відчували нестачу компетенцій для створення сучасних виставкових проєктів або для організації освітніх заходів для різних цільових аудиторій.

Основні труднощі були пов'язані з тим, що проєкт у нас полягав в організації і відкритті виставки. Ми всі перший раз стикнулись з виставковою діяльністю. Тобто ми працювали в музеї, але ніхто з нас не мав досвіду проведення сучасних виставок, взагалі. І ми дивились, як це робили інші музеї, ми дивились, як це зроблено за кордоном, трансформували це під свої реалії.

Одеський археологічний музей

Нам необхідні тренінги для бібліотекарів, для того, щоб краще працювати і з підлітками, і з дошкільнятами. Всі курси підвищення кваліфікації більше про оформлення документації. А от як працювати з дітьми, от такого в нас немає. Тому бібліотекарям важко проводити захід для дітей, бо вони не розуміють їхню психологію і як знайти точку дотику.

Одеська міська бібліотека для дітей

Оператори спадщини, що не фінансуються з державного бюджету, стикалися з браком як технічних компетенцій, так і експертних знань у галузі проєкту, необхідних для реалізації завдань у повному обсязі. Зокрема, їм часто не вистачало навичок у сфері постпродукції, таких як обробка й монтаж відеороликів, а також уміння працювати з обладнанням.

Я ніколи цим не займався постпродукцією. І, чесно кажучи, я не планував цим займатися, бо думав, що зберу людей, які називають себе монтажери, скажу приблизне ТЗ, і вони це зроблять. А виявилось, що це не так. Виявилось, що це постійна взаємодія, менеджмент, управління, потік інформації, якісь технічні аспекти від умов зйомки, налаштувань зйомки до умов, до налаштувань монтажу.

ГО «Ініціатива люди»

У бюджеті у нас і на фото-, і на відеозйомку були передбачені кошти, але, звісно, що на професійні ми не потягнули. Це нереальні кошти, це не змогли зробити. А ніхто з нас професійно знімати, монтувати, працювати з апаратурою не вміє. Тобто команда говорила, що бракує досвіду роботи з технікою.

ГО «Центр підтримки громадської активності «Крила»

Коли знімав відеограф наш, то я з ним поряд був постійно. І перебирав досвід собі. Він рекомендував дещо і підказував. І проходження навчань у програмі — вони були дуже корисні. Було важливо послухати на панельних дискусіях досвід інших громад, як вони реалізовували свої проєкти, як вони зберігають культурну спадщину, як вони інтерпретують її.

ГО «Охтирський молодіжний центр»

Слід зазначити, що учасники з недержавних інституцій часто відчували нестачу саме експертних знань у специфічних напрямках роботи з культурною спадщиною. Це підтверджує потребу в освітніх програмах для культурних діячів, що охоплюють різні аспекти роботи зі спадщиною, а також наголошує на важливості активного пошуку партнерів та залучення наукової експертизи до реалізації проєктів.

Якби я вміла, я б ризикнула і збрала б громаду, послухала б, про що вони там собі думають, як вони себе відчують, як вони свою ідентичність уявляють. Які у них цінності, щоб можна було побудувати, що властиво саме цій громаді. Але, на жаль, я цього робити не вмію.

ГО «Центр підтримки громадської активності «Крила»

Взялись за тему вивчення говірки. Більше адмініструвати: записувати, їхати в поле, вивчати. А вже для систематизації, обробки зібраного нам якраз трохи і не вистачило знань. Тож, нам довелось за додатковими знаннями і навичками звертатись до професіоналів. До людей, які не просто вивчають українську мову, а саме діалектологію.

ГО «Спілка жінок Менщини»

Отже, ми бачимо, що в процесі реалізації програми учасники здобули новий досвід, компетентності та навички, попри складні стресові умови. Вирішальними факторами стали гнучкість, стійкість і здатність до адаптації в умовах змін. Це підтверджує, що в кризових ситуаціях культурні діячі здатні не лише вижити, але й розвиватися, опановуючи нові навички, що підвищує їхню готовність до сучасних викликів.

Роль донора у забезпеченні успішної реалізації культурних програм.

Досвід програми «Спадщина: простір для роботи» засвідчив значення відповідальності донора за ефективне впровадження ініціатив у сфері культури. Дизайн програми базувався на менторській моделі: флагаманська інституція у сфері культурної спадщини виконувала роль наставника для 3–4 учасників, підтримуючи їхні проєкти. Первісний задум передбачав, що менторські організації зосередяться здебільшого на програмній підтримці, а не на адміністративному супроводі. Проте через кадрову кризу та нестачу управлінських навичок у командах учасників, ментори були змушені частково перебрати на себе адміністративні функції та управління проєктами. Практично всі учасники відзначають високий рівень підтримки з боку менторів, однак це також створило значне додаткове навантаження на самі організації консорціуму менторів, які паралельно реалізовували власні проєкти.

Аналізуючи досвід програми крізь призму компетенцій учасників і ризиків проєктів в умовах війни, можна стверджувати, що менторська модель в цілому виправдала своє застосування, але її потенційно можна вдосконалити в майбутніх ініціативах. Зокрема, доцільним може бути розмежування менторської підтримки на «адміністративну» та «програмну», коли ці функції забезпечують різні організації відповідно до своєї експертизи. Такий підхід дозволить більш чітко спрямувати ресурси та підтримку на специфічні аспекти проєктів, знижуючи ризики, пов'язані з обмеженою адміністративною чи програмною спроможністю команд.

Впроваджуючи менторську модель, де одна інституція підтримує кілька проєктів, доцільно доповнити її механізмом фасилітації, що передбачає закріплення за кожним проєктом програмного фасилітатора — експерта у галузі, в якій реалізується проєкт. Фасилітатор не лише надаватиме фахову підтримку команді, а й сприятиме комунікації між виконавцями, менторською інституцією та донорами.

Для учасників програми «Спадщина: простір для роботи» можливість звернутися за допомогою з будь-яких питань до менторів та оперативно отримати професійну підтримку була надзвичайно важливою не лише для успішності проєктів, а й для психологічного стану учасників. Оператори спадщини у час війни потребують підтримки не менше, ніж сама спадщина.

Команда Ізоляції, яка нам допомагала, вони дуже добре нас підтягнули з юридичних питань. Бюджет класно допомогли, маючи бухгалтера. Тобто ми розуміємо, що ми... з цього проєкту вийшли сильніше, в нас стало більше папок, в нас стало більше кейсів для роботи. Власне, ми перебудували трошки нашу організацію в позиціях ефективності. Ми стали більш ефективні. Досвід Ізоляції дуже на нас вплинув

ГГО «ЕКО Березань: екологія, культура, освіта

Це, мабуть, єдиний вихід для маленьких музеїв, коли ми не робимо проєкт, як самі придумали, в межах тільки нашої компетенції, а залучаємо фахівців для роботи над нашою ідеєю. Так ми можемо продовжувати свою роботу на гарному професійному рівні, але з тими бюджетними програмами і з тими кадровими можливостями, які ми на сьогодні маємо.

ГО «Спілка жінок Менщини»

Чи це громадська організація, чи це митець, який працював в проєкті, кожен з них отримав підтримку юридичну, професійну, тобто насправді проблеми виникали з професійної точки зору, не з художньої, не з ідеями. Для людей були деякі речі вперше. Надані гранти, кошти на реалізацію проєктів показали людям, до чого вони спроможні, як цим керуватися, і відповідно, це їх буде надихати на подальший пошук фінансування, фандрейзингу на нові ідеї.

Платформа культурних ініціатив «Ізоляція»

ВИСНОВКИ

1. Відкриття і присвоєння спадщини в умовах повномасштабного вторгнення набуло особливої значущості для локальних громад й привертає увагу культурних діячів. Зростає роль спадщини в переосмисленні і репрезентації національної та локальних ідентичностей, в об'єднанні і підсиленні спільнот, у підтримці релокованих громад, у зміні завдань культурних інституцій, у запитах діячів на розширення знань і збагаченні навичок. Для підтримки цих процесів необхідні тривалі освітні програми й діючі платформи спілкування та обміну досвідом.
2. Збільшення уваги до нематеріальної спадщини (зокрема, через безпекові виклики) — дає можливість об'єднувати громаду через традиційні і нововинайдені культурні практики, особливо якщо в неї немає фізичного доступу до матеріальної спадщини (наприклад, на тимчасово окупованих територіях чи в прифронтових регіонах), змінює розуміння спадщини як постійного і тривалого процесу, фокусується на важливості живої у творчої участі. Тому необхідно опрацьовувати нові формати та підходи до роботи з нематеріальною спадщиною.
3. Унікальною у час російсько-української війни стала інтенсивна документація поточного досвіду та музеєфікація артефактів, які цей досвід ілюструють. Творенням спадщини і фіксацією пам'яті займаються як фахові інституції (дослідницькі осередки, музейні установи), так і громадські ініціативи або інші культурні інституції (бібліотеки, центри культури). Тому, з одного боку, важливо підтримувати актуальні дискусії музейників про пошуки сучасних, етичних і чутливих способів репрезентації воєнного досвіду, з іншого, вдосконалювати професійні компетенції операторів спадщини у цій царині.
4. Зростає роль навичок інтерпретації спадщини: важливо не лише збирання та збереження спадщини, але також інтерпретація, репрезентація та комунікація. В умовах активного суспільного процесу успадкування культурні інституції (зокрема, музеї) мають відкриватися до своїх громад, аудиторій і спільнот, що передбачає їхню готовність і вміння залучати їх до інтерпретації спадщини, вибудовувати відкриту й чутливу комунікацію, шукати нові форми і можливості репрезентувати спадщину. Необхідне детальніше сегментування аудиторій та нюансованість підходів

до роботи з нею, широке розуміння інклюзії: різні вікові категорії, люди з різним культурним досвідом та різним досвідом війни; врахування принципів травма-поінформованого та конфліктових підходів.

5. Виклики війни зумовлюють розширення функцій, зміну форми й напрямків діяльності, що може змінити базові функції дівців. Поруч із численними запитамі від аудиторій про необхідність якісного дозвілля як «ознаки мирного життя», способу «повернення до нормальності» потрібно усвідомити вихід поза дозвіллевий формат та його переосмислення. За наявності фізичного простору – переосмислити функції своєї організації як «третього місця» між роботою та домом, яке стає простором для налагодження та зміцнення соціальних зв'язків. Увіражнюється потреба універсальних, багатофункціональних просторів для громади, які об'єднують.
6. Оприявнився лідерський потенціал локальних інституцій культури – зміна управління культурою, потенційний вплив на самозарадність громади, місцеве самоврядування, творення та зміцнення спільнот, що критично важливо для зміцнення соціальної згуртованості.
7. В умовах хронічного недофінансування культури з державного бюджету, а також пріоритетності витрат на забезпечення потреб фронту, зростає роль грантового фінансування. Тому високим залишається запит на розвиток організаційної спроможності, навичок проєктного та грантового менеджменту, а також розвиток вміння формувати партнерські мережі та працювати в консорціумах.
8. Добрі практики та успішний досвід інших залишається одним із найбільш ефективних способів передачі знань та професійного вдосконалення, тому мережування та співпраця, формати передачі знань від одних дівців до інших, менторська співпраця та масштабування доведеного ефективного досвіду є критично важливими. Запорукою успіху моделі менторства є створення учасників процесу безпечного середовища.
9. Залучення зовнішніх ресурсів і центри спільноті. Часто у проєктних командах роль керівника/менеджера проєкту виконує програмний лідер. Спроба поєднувати і адміністративні і програмні ролі часто знижує ефективність виконання завдань. Крім делегування управлінських функцій на аутсорс, варто розглянути можливість створення локальних адміністративних центрів спільноті для кількох організацій з одного або сусідніх регіонів, що надавали б фінансові, юридичні та інші адміністративні послуги одночасно для декількох виконавців у межах однієї програми. Такий підхід сприятиме оптимізації ресурсів і забезпечить належний рівень професійної підтримки, необхідної для ефективного управління культурними проєктами в умовах послаблення команд.
10. Пошук і розвиток партнерств та розбудова партнерської мережі є одним із найефективніших інструментів для зменшення ризиків у реалізації проєкту та підсилення спроможності інституції. Окремим інституціям, навіть тим, що опікуються конкретними об'єктами культурної спадщини, складно перетворити їх у значущі ресурси для регіонального розвитку та джерела колективної ідентичності. Це завжди тривалий процес, що вимагає системної роботи у напрямку налагодження співпраці, розбудови мереж і залучення різноманітних партнерів. Місцеві органи самоврядування, громади, а також інші державні та недержавні інституції можуть компенсувати відсутність певних компетенцій у команді, що сприятиме як успішному виконанню проєктів, так і забезпеченню їхньої сталості в майбутньому.

КУЛЬТУРНІ ДІЄВЦІ ЯК ОПЕРАТОРИ СПАДЩИНИ

ОПИС ПІЛОТНИХ ПРОЄКТІВ, РЕАЛІЗОВАНИХ УЧАСНИКАМИ ПРОГРАМИ

«СПАДЩИНА: ПРОСТІР ДЛЯ РОБОТИ»

Під час програми «Спадщина: простір для роботи» учасники опрацьовували та розвивали проєктні ідеї, з якими вони подавалися до участі, під час дискусій та пітчінгу. Проєктні ідеї мали відповідати одній із тем, які опрацьовували в рамках навчальної програми, а реалізація проєкту була практичним втіленням такої ідеї та продовженням навчальної програми через застосування запропонованих підходів на практиці. Всього в рамках програми було підтримано реалізацію 14-ти проєктів учасників програми, а також 4 проєкти організацій-менторів.

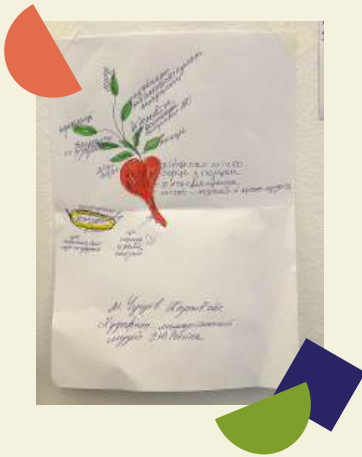
ХУДОЖНЬО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ І.Ю. РЕПІНА ТА ГО «РЕПІНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ЦЕНТР»

Регіон: Чугуїв,
Харківська область
<https://repin.in.ua/>

Проєкт: «ІЛЛЯ РЕПІН: ДАЛЕКИЙ БЛИЗЬКИЙ»

Образ Іллі Рєпіна як російського художника неактуальний для молоді його міста, а в уяві земляків старшого покоління він існує в звичній парадигмі радянської пропаганди. Колектив музею зробив спробу повернути Іллю Рєпіна в колективну пам'ять Чугуївської громади, зробити його об'єднавчою фігурою для популяризації локальної історії, для потвердження локальної ідентичності і відчуття причетності та відповідальності громади за збереження культурної спадщини.

Через відеоподкасти, читання листів художника, гру «Відверта розмова з Іллею Рєпіним», дослідження родоводу художника, лекцію про сучасні інструменти та інновації для розкриття образу міста через культурну спадщину та воркшоп про конструктор змін обличчя Чугуєва, створення онлайн-платформи «Земляки Іллі Рєпіна: чугуївський історико-генеалогічний портал» Музей разом із партнером проєкту Молодіжним центром «Кампус» доносить до містян нову інформацію про дитинство і юність художника в Чугуєві, яка формує зовсім іншу оповідь про Рєпіна.

ГО «ПІВНІЧНА КУЛЬТУРНА СТОЛИЦЯ»

Регіон: Чернігів,
Чернігівська область
<https://tinyurl.com/3as52u82>

Проєкт: ІНФОРМАЦІЙНІ СТЕНДИ «МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ. ВТРАЧЕНА СПАДЩИНА»

Головна мета цього проєкту — інформування про зруйновані об'єкти культури в Чернігові під час російсько-української війни як мешканців міста (із 300 000 населення навесні 2022 року у місті лишилося 70 000, і ті, хто повертаються, хочуть знати, що тут було за їхньої відсутності), так і туристів.

У Чернігові створено два маршрути пам'яті, по яких через оповідь про тисячолітню історію міста демонструють злочини знищення його культурної спадщини. У рамках проекту на місцях пам'яті (12 локацій) встановили двомовні антивандальні інформаційні стенди у стилістиці наявної туристичної навігації Чернігова. Стенди містять фото руйнування, дату події та коротку довідку, а також інформацію для самостійного дослідження міста через QR-коди, що ведуть на ширшу довідку про подію та матеріали квадродроймок Чернігова, зроблених у травні 2022 року. Віртуальна карта «Місце пам'яті. Втрачена спадщина» і 1000 друкованих карт стали супровідним інформаційним матеріалом екскурсій за маршрутом пам'яті в Чернігові. Меморіалізація в міському просторі має нагадувати про ціну незалежності, історичні уроки і людей, які боронять місто.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ Г. С. СКОВОРОДИ

Регіон: Сквородинівка,
Харківська область
<https://skovoroda.museum/>

Проект:
**МУЗЕЙ МАЙБУТНЬОГО/
THE FUTURE MUSEUM**

Концепція проекту:
Музей, що втратив форму,
але не втратив зміст

Команда проекту запропонувала переосмислити майбутній музей, зберігаючи його сутність після фізичної втрати. Адже, втрачаючи фізичну форму, музей не втрачає свого змісту та місця на карті. Наразі ідеться про створення безпечного онлайн-простору, завдяки якому кожна людина зможе побувати в музеї та познайомитись із спадком та творчістю Сквороди, не виходячи з дому. Важлива частина проекту — забезпечення базової доступності та інклюзивності сайту, яка дозволить людям із порушенням зору ознайомитися з матеріалами.

Платформа «Музей Майбутнього» пропонує подорожі маршрутами мандрівника. До прикладу, перший маршрут «Скворода-садівник» розповідає про життя Сквороди та зерна мудрості, які він, подібно садівнику, залишив в кожному з нас, а також про легендарний дуб, під яким любив відпочивати Григорій Савич, і який сьогодні разом зі вцілілою статуєю філософа, є ключовим символом на території музею. Маршрут дає можливість матеріалізувати цей символ — отримати Жолудь із Сквородинівки і виростити своє власне «зелене посольство» музею мислителя. Пам'ятайте, що стіни йому зовсім не потрібні, щоб бути присутнім.

ГО «ЕКО (ЕКОЛОГІЯ, КУЛЬТУРА, ОСВІТА) БЕРЕЗАНЬ»

Регіон: Березанка,
Миколаївська область
<https://www.facebook.com/groups/784550163795216>

Проект:
**ЦЕНТР КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
«ЄДИСАН»**

Під час повномасштабної агресії Росії питання української ідентичності та деколонізації півдня України — території, на яку претендує країна-агресор, є надзвичайно важливим і актуальним. Обравши «Єдисан» (доімперську назву регіону, де гармонійно проживали козаки та ногайці, українські та молдавські селяни, турки і кримські татари) символом проекту, команда проводить глибоке дослідження реального стану об'єктів культурної спадщини, вибудовує діалог та комунікацію між сферами освіти та культури цієї території, сприяє переосмисленню історії регіону і впровадженню українських культурних наративів.

Центр культурної спадщини «Єдисан» (YedysanArtHall) облаштований на базі освітнього хабу організації. Результати проекту — близько 100 унікальних текстів до Вікіпедії, виставки місцевих майстрів у YedysanArtHall, інтерактивний GIS-Атлас культурної спадщини 10-ти громад Миколаївщини, куди включено об'єкти культури, природи та потенційні магніти зростання місцевої економіки, 250 друкованих примірників Атласу та етно-фестиваль «Єдисан».

ГО «СИЛА ІДЕЙ»

Регіон: Авдіївка,
Донецька область
https://www.facebook.com/Sylaidey/?locale=uk_UA

Проект:
**ЖИВА СПАДЩИНА –
ЖИВІ ГРОМАДИ**

Переміщення членів громади у зв'язку з загостренням бойових дій на території Авдіївської громади, тимчасова окупація окремих територій громад ведуть до відчуження від власної громади та її нематеріальної культурної спадщини, порушення родинних зв'язків, розриву передачі традиції між поколіннями. ГО «Сила ідей» за допомогою мандрівного фестивалю гуртує жителів Авдіївської агломерації довкола нематеріальної культурної спадщини (НКС); привертає увагу зацікавлених сторін до створення можливості для носіїв практик, переміщених внаслідок війни, використовувати та передавати свою нематеріальну культурну спадщину в приймаючих громадах; знайомить учасників із можливостями адвокації як процесом змін політик в сфері НКС; об'єднує в спільноту носіїв НКС запрошених громад із подальшим розширенням кола учасників.

Під час дводенного нетворкінгу в рамках проекту учасники обговорили такі теми: «НКС як основа національної ідентичності», «Створення власного бренду в соціальних мережах»; «Можливості адвокації як процесу змін політик в сфері НКС», «Розробка в громадах стратегій управління нематеріальною культурною спадщиною», провели колективні терапевтичні сесії з декоративно-прикладної творчості, сесії групової роботи з експертами в сфері охорони та збереження НКС, обмінялися ідеями, провели майстер-класи з приготування криволуцької затірки як елементу НКС, зробили сесію з формування бачення концепції художнього альбому «Жива спадщина – живі громади».

ГО «СПІЛКА ЖІНОК МЕНЩИНИ»

Регіон: Мена,
Чернігівська область
https://www.youtube.com/playlist?list=PLGTeeOb6Qnk-K1n7yD45CENnO_eTe7Ff4

Проект:
«БАЛАЧКИ НА РУНДУКУ»

Локальна ідентичність починається з мови. Недооцінення мешканцями громади рідної менської говірки (частини східно-поліського говору), її самотності та автентичності, поступова втрата застосування говірки, накидання меншовартості сільському населенню через використання питомої, органічної місцевої мови – головні проблеми, які прагне вирішити команда проекту. А ще – руйнування сільських хат-мазанок, втрата старовинних речей (предметів побуту, одягу, знарядь праці) через відтік людей з села, знецінення місцевим населенням своєї культурної спадщини.

Команда ГО комплексно підходить до вирішення цих проблем: проект передбачає аудіо і відеофіксацію менської говірки у різних населених пунктах громади, відновлення хати-мазанки у селі Максаки, яка стала осердям фестивалю менської говірки «Балачки на рундуку» (3 серпня), і надалі місцем для заходів із популяризації діалекту, друк збірки «Балачки на рундуку», яка включає комікси, де герої розмовляють по-менськи (для наймолодших), словник діалектних слів (для старших), роз'яснення, чим же особливий місцевий діалект (для вчителів, батьків, краєзнавців, туристів). Також були виготовлені сувеніри із діалектними словами.

ГО «ІНІЦІАТИВА ЛЮДИ»

Регіон: Буджак,
Одеська область
<https://www.youtube.com/@budzhak.heritage>

Проект:
**МУЗИЧНА СПАДЩИНА
БУДЖАКА – ПЛАТФОРМА
ТРАДИЦІЙНОЇ МУЗИКИ**

Партисипативні музичні і танцювальні практики – культурне явище традиційних суспільств – почали занепадати з глобалізацією, але зараз відновлюються в багатьох країнах, оскільки є ефективним інструментом соціалізації, психологічного розвантаження, естетичного пізнання себе та світу та формування локальної ідентичності індивіда та групи.

Багатоетнічний (українці, болгари, молдовани, гагаузи, албанці та інші) степовий регіон Буджак, що лежить між річками Дунай і Дністер, розділений між Молдовою та Україною. Дослідників вражають обсяги традиційної культури, що збереглася тут до наших днів: від етнографічних об'єктів (оздоблення будинків, одяг, музичні інструменти тощо) до нематеріальної спадщини – пісень, інструментальної музики та мови. Але про цю музику та місцеві традиції дуже мало знають не лише в Україні, а й у самому Буджаку. Одеський регіон вирізняється відсутністю сталих шкіл вивчення місцевої музичної спадщини. Відтік молодого населення різних етносів та урбанізація унеможлиблює природню передачу традиційних музичних практик з покоління в покоління.

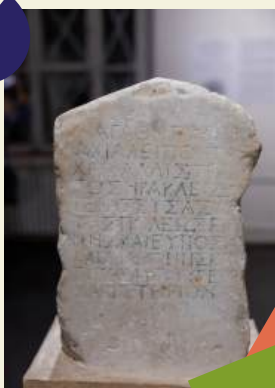
Попри ще жевріючу традицію таких танців як «хора», «речениця» та традиційних мелодій місцеві виконавці не спроможні якісно представити свій культурний продукт у добу цифровізації.

Проект прагне стати точкою об'єднання та обміну досвідом між учасниками різних галузей, поколінь та регіонів. Він передбачає оцифрування, анотацію та викладення у публічний доступ не менше 10 годин аудіовізуальних матеріалів з експедицій, пов'язаних з музичними традиціями мешканців регіону, активізацію наукових пошуків та досліджень серед регіональних наукових інституцій, відпрацювання механізмів функціонування громадського архіву музичної культури регіону, щоб залучити громадськість до активної співучасті в збереженні та розвитку музичних практик.

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ

Регіон: Одеса,
Одеська область
<https://www.facebook.com/oam.nanu>

Проект:
**ВИСТАВКА «ЗМІЇНИЙ –
ОСТРІВ, ЩО БОРОНЯТЬ БОГИ»**

Це перший проект від початку повномасштабного вторгнення в Одеському археологічному музеї, який більше двох років сумував без відвідувачів. Острів Зміїний одним із перших на півдні України прийняв на себе удар ворога і показав, що українці не збираються здаватися і захищатимуть свою землю. Проект досліджує давню міфологічну історію острова, який був присвячений видатному воїну Ахіллу, і міфологізацію образу Зміїного у сьогоденній війні.

В Одеському археологічному музеї зберігаються артефакти з острова Зміїний, які ілюструють значення острова як важливого геополітичного і культурного об'єкта, починаючи з античних часів. Поєднавши давні артефакти з сучасними, музейники наповнюють новим змістом експозицію, яка відповідала б сучасним запитам суспільства. Вони створюють цікавий контекст та формують нові сенси для глядачів, які можуть побачити своєрідний діалог між епохами. На виставці глядач отримає доступ до артефактів із острова Зміїний із додаткових фондів музею, а на фотографіях – побачити те, що залишилося від пам'ятки, яка нищиться через війну. Частина археологічного комплексу острова, на жаль, втрачена, тому проект привертає увагу суспільства до проблеми знищення культурного надбання в результаті воєнних дій.

БІБЛІОТЕКА-ФІЛІЯ №37 КОМУНАЛЬНОЇ УСТАНОВИ «ЦЕНТРАЛІЗОВАНА МІСЬКА БІБЛІОТЕЧНА СИСТЕМА ДЛЯ ДІТЕЙ»

Регіон: Одеса,
Одеська область
<https://www.facebook.com/cmbsbaby>

Проект:
**БІБЛІОТЕКА –
ТЕРИТОРІЯ МОЖЛИВОСТЕЙ**

Проект передбачає перетворення старої «радянської» бібліотеки на сучасний простір культури, освіти та комунікації для спільноти району. Бібліотека розташована в густонаселеному Пересипському районі міста, віддаленому від великих культурних та освітніх закладів, тож мешканці мають обмежений доступ до культурних та освітніх ресурсів. Метою проекту є підвищення читацької активності, розвиток культурного простору, національної свідомості, підтримка освітніх ініціатив у спільноті, захист та підтримка вразливих верств населення, а також формування в громаді позитивного іміджу бібліотеки.

У рамках проекту бібліотека залучає до співпраці викладачів вищих навчальних закладів, літераторів, істориків, краєзнавців, мистецтвознавців, які читатимуть лекції, проводитимуть майстер-класи, організовуватимуть розмовні клуби тощо. Також бібліотека впроваджує партиципаційні практики для покращення своєї роботи, зокрема, провела низку стратегічних сесій та зустрічей зі своєю спільнотою – дітьми, підлітками та їхніми батьками, щоб дізнатися про запит та потреби своїх користувачів безпосередньо від них.

КАПИТОЛІВСЬКА СІЛЬСЬКА БІБЛІОТЕКА ТА ГО «ВО ДОБРОЧИНЕЦЬ»

Регіон: Капитолівка,
Харківська область
https://www.facebook.com/groups/253700872350086?locale=uk_UA

Проект:
«ДІМ ТАМ, ДЕ ТВОЇ СЛІДИ»

Травматичний досвід окупації села після повномасштабного вторгнення показав незгуртованість громади. Конфліктні ситуації між мешканцями, які по-різному поставились до колаборації з ворогом, відсутність відчуття причетності до спільноти, різне розуміння власної ідентичності ще більше підкреслили глибину розрізненості людей, які живуть і взаємодіють в одному місці. Одним із жахливих наслідків стала трагічна історія письменника Володимира Вакуленка-К., якого через проукраїнську позицію викрали і закатували за доносом односельців.

У селі, де мешкає 783 людини, немає жодного культурного простору, де можна було б проводити заходи задля об'єднання громади: обговорення питань подальшого розвитку села, спільнотворення, реалізації партисипативних програм тощо. Громада потребує об'єднання довкола спільних цінностей, віднайдення нових локальних ідентичнісних наративів, формування спільної культурної та історичної пам'яті, яка би об'єднувала, а не призводила до конфліктів. Для цього ініціатори проекту зробили ремонт бібліотечного приміщення, в якому тепер є підйомник для людей з інвалідністю та літніх людей, простір з дитячою літературою, іграми для дітей та підлітків, поповнили бібліотеку книгами для дорослої аудиторії. У бібліотеці провели кінопокази з обговореннями, заходи для дітей, презентації видань для підлітків від видавництва «Vivat» із залученням сучасних письменників, і таким чином започаткували співпрацю з видавництвами, кіноклуб, дитячі програми. За задумом авторів проекту, цей простір має стати популярним місцем, точкою тяжіння і пунктом незламності.

Ще один спосіб об'єднати громаду – створення локальних ідентичнісних наративів. Мурал, задуманий дитячим українським письменником Володимиром Вакуленком на стіні перед в'їздом в село, поруч із садом, який висадив Володимир, мав зустрічати усіх, хто в'їжджає до села, а також залишити згадку про нього як особистість. Ініціатори проекту відкрили мурал у Капитолівці як меморіальний символ. На ньому не портрет письменника (щоб уникнути пафосу та героїзації), а відображення традицій села, інтерпретоване дітьми Капитолівки та сучасними художниками Харкова. Відкрили мурал 1 липня 2024 року, в день народження Володимира Вакуленка і день смерті української письменниці Вікторії Амеліної, яка знайшла окупаційний щоденник Володимира Вакуленка і чия цитата стала назвою для цього проекту.

ГО ЦЕНТР ПІДТРИМКИ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ «КРИЛА»

Регіон: Городня,
Чернігівська область
<https://tinyurl.com/5n7tuwa9>

Проект:
ГОРОДНЯНЩИНА. МОБІЛІЗАЦІЯ
РЕСУРСІВ ДОВКОЛА СПАДЩИНИ

Встановлений за радянських часів на території Городнянської громади монумент «Три сестри» тривалий час був символом інтернаціоналізації локальної спадщини, і цей фактор прикордоння використовувався для розмивання ідентичності громади, що вже століттями відчуває вплив сусідніх держав (Росії та Білорусі).

Софія Русова, уродженка цієї громади, у своїх спогадах за 1918 рік згадує, як місцеве населення коливалось у визначенні своєї ідентичності під час встановлення УНР. Зараз, коли громада складається всього з 15 000 осіб, важливіше ніж будь-коли захистити право на власну спадщину, як страховку від «окупації історії», віднайти свою ідентичність і підкреслити свою унікальність. Проект передбачає глибоку інвентаризацію і картографування всіх ресурсів спадщини: опитування, дослідження в архівах, експедиції, спільну роботу з базою спадщини, створення аудіо та відеоархіву, використання його для цифрового контенту з метою популяризації унікальної культурної спадщини Городнянщини. Також команда працювала над підвищенням спроможності громади до самостійної презентації потенціалу спадщини та розробки нових проектів, пов'язаних зі спадщиною.

«Видима» частина проекту – комунікаційний захід у громаді на тему «В чому сіль Городнянщини»: фотопроєкт «Жінки Городнянщини» на локаціях, пов'язаних із місцевою природною та культурною спадщиною за участі жінок, що зробили свій внесок до сучасної історії громади. Також була проведена низка заходів: студія живої історії «Культурний профіль громади на мапі України» і тренінг у м.Черкаси з інтерпретації природної та культурної спадщини для операторів спадщини прикордонних громад.

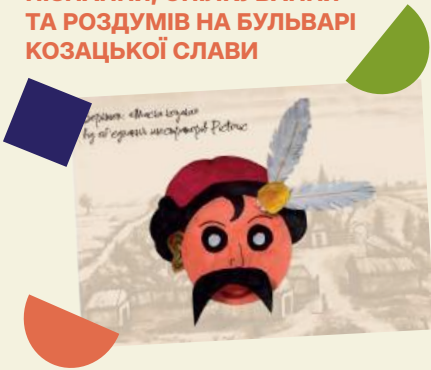
ПОКРОВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ ТА ГО «КУЛЬТУРНИЙ КОД ПОКРОВСЬКА»

Регіон: Покровськ,
Донецька область
https://www.facebook.com/pokrovskmuseum?locale=uk_UA

Проект:
ВІДКРИТА ПЛАТФОРМА ДЛЯ ПІЗНАННЯ, СПІЛКУВАННЯ ТА РОЗДУМІВ НА БУЛЬВАРІ КОЗАЦЬКОЇ СЛАВИ

Два основних завдання, з якими працювала команда проекту – це, з одного боку, виражений підхід до історії та ідентичності в умовах протидії російським міфам, а з другого, осмислення деколонізаційних процесів, зокрема, перейменування вулиць, що відбуваються у стислі терміни та потребують додаткового обговорення.

Через безпекові обмеження і неможливість роботи зі своїми відвідувачами в самому музеї, команда проекту запропонувала жителям міста інтерактивний діалог про історію козацтва в публічному просторі – на бульварі Козацької Слави (перейменованій так згідно з розпорядженням начальника Покровської міської військової адміністрації Покровського району Донецької області від 22.09.2023). Містянам запропонували запитання про історію міста за допомогою QR-кодів (наприклад, «Чи були тут козаки?», «Чому місто називається «Покровськ»?», «Що Ви знаєте про Чумацький шлях?»), а також можливість відповісти через віртуальну дошку Padlet. Також через QR-коди можна було зробити селфі з козаком, пройти вебквест для дітей, квест на місцевості для підлітків та інші активності в міському просторі. У вересні 2024 року музей був змушений евакуюватися з міста через наближення лінії фронту.

ЦЕНТР КУЛЬТУРИ ТА ДОЗВІЛЛЯ БОЛГРАДСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

Регіон: Болград,
Одеська область
<https://tinyurl.com/2byh6yj8>

Проект:
КІНО БОЛГРАД

Болград – місто, віддалене від великих культурних центрів (Одеса, Київ), тому активні містяни відчувають певну ізоляцію та інформаційно-мистецький голод. У міському Центрі культури та дозвілля бракувало сучасного простору для показу кіно, для демонстрації створених у місті документальних, обрядових, етнографічних, історичних відеофільмів, проведення лекцій, форумів, майстер-класів, презентацій, меморіальних заходів, демонстрації нематеріальної культурної спадщини, доповнення візуального контенту під час традиційних заходів (концертів, конкурсів, вистав).

Ремонт приміщення, створення безбар'єрного простору, який розширює аудиторію Центру за рахунок маломобільних груп населення, людей з інвалідністю, жінок із дітьми, дозволив місту «зробити крок у сучасність» та урізноманітнити культурні послуги, які центр надає містянам. Перший фільм, який демонстрували в рамках проекту, – документальна стрічка «20 днів у Маріуполі».

ГО «ОХТИРСЬКИЙ МОЛОДІЖНИЙ ЦЕНТР»

Регіон: Охтирка,
Сумська область
<https://tinyurl.com/5xhas2p2>

Проект:
«СОУЛ – СПАДЩИНА ОХТИРКИ У ЛЮДЯХ». ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ОХТИРСЬКОЇ ГРОМАДИ

Ініціатори проекту вважають, що мешканці Охтирки, зокрема молодь, дуже мало знають про культурну спадщину своєї громади. Не маючи досвіду змістовної взаємодії із культурним матеріалом Охтирщини, зовсім не цікавляться ні історією, ні культурою міста. А недостатня кількість і якість інформаційних матеріалів про місто впливають на малу кількість туристів і партнерів.

Охтирський молодіжний центр об'єднав дві проблеми таким чином: сформував команду молодіжних волонтерів, зацікавлених у дослідженні культурної спадщини міста і створенні інформаційних продуктів на цю тему.

Волонтерам, яких відібрали через відкритий конкурс, провели курс-інтенсив із відеожурналістики від медіа «Цукр». Після цього навчені і мотивовані молоді люди під наставництвом ментора та координаторів створили 5 відеорозповідей про архітектурні пам'ятки Охтирки: Будинок офіцерського зібрання, Успенську церкву, Паровий млин, Народний дім та Охтирський міський краєзнавчий музей. Прем'єрний показ проєкту відбувся у День міста, а сучасні, добре здизайновані сувеніри додали молодіжного вайбу старому козацькому місту.

МИСТЕЦЬКИЙ АРСЕНАЛ

Регіон: Київ
<https://book.artarsenal.in.ua/>

Проект:
**XII МІЖНАРОДНИЙ ФЕСТИВАЛЬ
«КНИЖКОВИЙ АРСЕНАЛ»**

Книжковий Арсенал – щорічна масштабна інтелектуальна подія України, організована Мистецьким арсеналом, де розвиваються і взаємодіють книжкова, літературна, мистецька сцени, порушуються та осмислюються вагомі питання буття людини, а також суспільства й культури, спонукаючи до проактивної позиції учасників і відвідувачів.

Окремим завданням для команди цього року серед іншого було посилити міжмузейну складову фестивалю. Було організовано стенд «Видання музеїв України» для представлення музейного книговидавництва періоду повномасштабної війни. В межах програми Фестивалю-гостя у співпраці з Харківським Літмузеєм було створено подієву програму «Міста на межі» та виставковий проєкт «Власні назви. Vox populi», інспірований харківським проєктом про топоніміку міста. У 2023 році цей проєкт став територією діалогу про присутність на міській мапі російських авторів і відсутність тих місцевих, хто ходив його вулицями й про них писав. Наша ж виставка занурювала вже в локальний київський контекст оновленої столичної топоніміки. Після фестивалю на запит КМДА цю експозицію було розміщено на центральних локаціях Києва.

Також у рамках програми «Спадщина: простір для роботи» Мистецький арсенал виступив ментором проєктів двох організацій: ГО «Охтирський Молодіжний Центр» та ГО «Спілка жінок Менщини».

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ

Регіон: Одеса,
Одеська область
<https://www.ofam.ua>

Проект:
ВИСТАВКА «МУЗЕЙНА ІСТОРІЯ»

Починаючи з 1880-х років в Одесі тривали дискусії щодо створення музейної інституції, яка стала б художнім осередком міста. Завдяки діяльності Товариства витончених мистецтв у 1899 році було відкрито перший Міський музей витончених мистецтв. Протягом 125-річної історії Музею його очолювали науковці або художники, рідше – міські бюрократи. Зазвичай, періоди управління істориків і мистецтвознавців були епохою поступового зростання. Натомість директорство художників частіше відзначалося революційними змінами.

Основою виставкового проєкту стали фотонегативи 1920-1930-х років, зроблені працівниками та працівницями музею. Це був час великої реорганізації музейної справи, націоналізації музейних і приватних колекцій. Скляні платівки з фотоємностями пережили війну та зміни влади й зараз показують нам історію, не зафіксовану архівними записами. Тодішній директор Цві Емський-Могилевський звів новий музей: з екскурсійним бюро, поліфонічною колекцією та експозицією. Завдяки його зусиллям із закритої галереї для поціновувачів та поціновувачок Музей витончених мистецтв обернувся на Народний художній музей. Олександр Ройтбурд також наново відкрив музей і його колекцію для відвідувачів та відвідувачок, надавши колись регіональній інституції національного значення.

Свого часу перед Емським-Могилевським і Ройтбурдом постали схожі виклики. При цьому через різні історичні часи та особисті переконання вони досягали різних результатів. Їхні дії доводять, що музейна історія пов'язана не тільки з колекціями, але сильніше – з людьми, які ними опікуються. Цим виставковим проєктом ми спробували показати, що окрім класичних функцій Музей є місцем пам'яті, частиною досвідів, що пов'язують покоління відвідувачів впродовж історії.

Також у рамках програми «Спадщина: простір для роботи» ОНХМ виступив ментором проєктів чотирьох організацій: Центру культури та дозвілля Болградської міської ради, ГО «Ініціатива люди», Одеського археологічного музею та Бібліотеки-філії №37 Централізованої міської бібліотечної системи для дітей.

ХАРКІВСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ МУЗЕЙ

Регіон: Харків,
Харківська область
<http://litme.com.ua>

Проект:
ВИСТАВКА «ІМЕНЕМ МІСТА»

Художньо-літературна виставка сучасного мистецтва, перформанси, документальний фільм, арт-комікс, музейний маршрут, дискусійна програма – все це складові проєкту-експерименту «Іменем міста», який здійснюють харківські митці та інтелектуали: художник Костянтин Зоркін, літературознавець Євгеній Стасіневич, урбаніст, дослідник культурної спадщини Віктор Дворніков, режисер Денис Воронцов, поетка Наталка Маринчак, музейні співробітники Тетяна Пилипчук і Тетяна Ігошина.

Місто – це Харків 2024 року, після двох років досвіду існування на межі. Місто, яке вимушене перевинаходити себе в екстремальних умовах. Це може трапитись із будь-яким сучасним містом. Іноді міста зникають тихо, тому що зникає безпека чи сенс існування саме тут. Виставка – простір пам'яті міста – одночасно є експериментальним полем для наших рефлексій. Це наш граничний досвід зсередини та спроба розповісти про нього засобами мистецтва. Це пошук шляхів збереження міста тут і зараз. Це потреба усвідомити, як і чому зникають міста.

Сьогодні виставка (графіка та арт-об'єкти з дерева сучасного харківського художника Костянтина Зоркіна плюс архітектура Віктора Дворнікова) міститься в невеликому залі Харківського літературного музею і продовжується музейним маршрутом, що позначений художніми маркерами (ленд арт). І виставка, і художні маркери є зліпком нашої сучасної пам'яті, в якій накладаються різні часи, знання, інтерпретації, уявлення. Адже наша пам'ять більше розповідає про нас теперішніх, ніж про минуле.

Виставка стала простором, куди ми запрошуємо проводити розмови про місто та довкола нього, сидячи за круглим столом – макетом міста, який також є арт-об'єктом.

Фільм створено на основі перформансів у просторі виставки та власне в місті, а також рефлексій митців та інтелектуалів. Це пошук мови, якою ми вже зараз можемо говорити про своє складне сьогодення і своє місто в тумані невизначеності. Арт-комікс – це результат розмов в просторі виставки, метафорична історія про життя в місті на лінії фронту, де героями-персонажами є самі учасники проєкту. Це історія, що створюється наживо; переживається, а не розповідається. Це спроба зафіксувати історичність подій, що трапились і трапляються із нами буквально сьогодні.

Також у рамках програми «Спадщина: простір для роботи» Харківський літературний музей виступив ментором трьох проєктів таких організацій: Художньо-меморіального музею І.Ю. Репіна та ГО «Репінський культурний центр», Національного літературно-меморіального музею Г.С.Сковороди та Капітолівської сільської бібліотеки з ГО «ВО Добровичинець».

ПЛАТФОРМА КУЛЬТУРНИХ ІНІЦІАТИВ ІЗОЛЯЦІЯ

Регіон: Донецьк-Київ-Соледар
<https://izolyatsia.org/ua/project/heritage-room>

Проект:
**СПАДЩИНА.
ПРАКТИЧНА РОБОТА**

Програма створення нових художніх проєктів, направлених на формування нової культурної ідентичності, та таких, що базуються на місцевій культурній спадщині. Проєкти реалізовані в співпраці з представниками місцевої громади та спираючись на нематеріальну спадщину Бахмутського краю. В рамках програми було проведено дві мистецькі резиденції в містах Вільногірськ Дніпропетровської області та Хмельницький Хмельницької області. Міста було обрано через наявність представників громад та організацій, переміщених з Бахмутського району. Кураторкою програми резиденцій стала Людмила Ничай – арт практикня, кураторка та дослідниця.

Мистецьку резиденцію в місті Вільногірськ було реалізовано в співпраці з партнерами ГО «Світанок села Яковлівки Бахмутського району Донецької області» на запит ГО «Бахмутська Фортеця» та незалежного медіа Вільногірськ.in.ua, за підтримки Вільногірської міської ради. У результаті резиденції в місті Вільногірськ було реалізовано проєкт мисткині Тетяни Богуславської – створення публічного виставкового простору для міста та перша в цьому просторі групова виставка «Берег_Ти», в якій взяло участь три місцевих мисткині разом із авторкою проєкту. Надалі культурна інфраструктура, створена під час резиденції, залишиться місту для використання місцевими організаціями і створення нових виставкових проєктів.

Мистецьку резиденцію в Хмельницькому було реалізовано в співпраці з партнерами БФ «Соляна фортеця» за підтримки музеїв: Хмельницького обласного художнього та Бахмутського краєзнавчого музеїв. У результаті резиденції в місті Хмельницький було реалізовано творчий задум Наталі Михальченко – мистецька тематична виставка «Перетини або Давайте зустрінемося на...», присвячена пошуку та збереженню культурної спадщини через призму індивідуальних спогадів людей з урахуванням матеріалів музейних фондів, які на перетині людських спогадів формують нематеріальну спадщину. Виставка була відкрита в Хмельницькому обласному художньому музеї з 25 липня по 01 вересня 2024 року.

Також у рамках програми «Спадщина: простір для роботи» ІЗОЛЯЦІЯ виступила ментором чотирьох проєктів таких організацій: ГО «Сила ідей», ГО «ЕКО (Екологія, Культура, Освіта) Березань», ГО «Центр підтримки громадської активності "Крила», та Покровського історичного музею та ГО «Культурний код Покровська».

КОРИСНІ РЕСУРСИ

Спадщина для соціальної згуртованості під час війни: кейси українських культурних дієвців (онлайн курс)

https://prometheus.org.ua/course/course-v1:Prometheus+CEIC101+2024_T3

Як працювати в кризові часи. Курс для практиків культури (онлайн-курс):

<https://www.youtube.com/watch?v=4QLblkaUU4I&list=PLtj25ZLjRgOs4f9OZm8NbNoKcRpiFU1F>

Lanka.pro: База корисних матеріалів у сфері культури та креативної економіки в Україні

<https://lanka.pro/resources>

Діалоги спільнот: книга рецептів

<https://www.zmin.foundation/news/dialogi-spilnot>

Посібник «Як залучати мешкан_ок до прийняття рішень у громадах: огляд прикладів»

https://cedos.org.ua/researches/posibnyk-yak-zaluchaty-meshkan_ok-do-pryinyattya-rishen-u-gromadah-oglyad-prykladiv/

Економіка спадщини: посібник для малих громад

<https://arpi.org.ua/images/Heritage-Economy-book.pdf?fbclid=IwAR2KuMVyvMaJLLDv7ocajU5LvlZLX6vzVoqGmKDKaiNn-YRJeCEniywyH7I>

Осмислені й переосмислені (онлайн курс)

https://www.youtube.com/watch?v=_OxXyjtRB3U&list=PLtj25ZLjRgOvWTc1bLfE2o7T_jSNda2zg

Культурні практики та потреби для відновлення населення у деокупованих та прифронтових громадах (дослідження соціологічної групи Рейтинг)

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kulturni_praktiki_ta_potrebi.html

Дослідження дозвілля і культурних потреб міської молоді в Україні

<https://cedos.org.ua/researches/doslidzhennia-dozvillia-i-kulturnykh-potreb-miskoi-molodi-v-ukraini>